

МОРАЛ, ПРАВО, ПОЛИТИКА

Има периоди в живота на човечеството, когато едно силно разтърсване, един колосален поврат, способен да разклати обществото до основи, става неизбежно необходим във всяко едно отношение. В такива времена всеки честен човек започва да осъзнава, че повече не може да живее така. Трябва някакви грандиозни събития да прекъснат нишката на историята, да извадят човечеството от тресавището, в което е затънало, и да го изтласкат по нов път – в областта на неизвестното, в търсенето на нови идеали. Нужна е революция – голяма, безпощадна, която не само ще промени икономическата система, основана върху хищничество и измама, не само ще разруши политическите институции, изградени върху господството на малцина, които успяват да вземат властта чрез лъжа, хитрост и насилие, но и ще раздвижи целия умствен и нравствен потенциал на обществото, ще вдъхне в дребните и жалки страсти животворен порив за високи идеали, честни стремежи и велика саможертва. В такива времена, когато високомерната непосредственост заглушава всеки глас, който не се прекланя пред нейните жреци, когато пошлата нравственост на “златната среда” става закон и низостта възтържествува навсякъде, революцията е просто необходимост. Честните хора от всички съсловия сами започват да желаят тази буря, за да може тя с нажежения си полъх да изгори язвите, разяждащи обществото, да измете натрупалата се плесен и гнилота, да отнесе в страстния си устрем всички опези отломъци от миналото, които притискат обществото и го лишават от светлина и въздух. Те желаят тази буря, за да вдъхнат на остарелия свят

нов живот, младост и честни стремежи към истината.

В такива времена пред обществото възниква не само въпросът за насыщния, а и въпросът за цялото по-нататъшно развитие, въпросът за начина, по който ще се излезе от застой и гнилото блато – въпроси на живот и смърт.

Ние чувствуваме... че ако повратът в стопанските отношения между хората и в техния политически строй е станал необходимост, той още повече е необходим за преустройството на нашите нравствени понятия.

Никое общество не може да съществува без някаква нравствена връзка между хората, без някои нравствени задължения, приети доброволно от тях и постепенно станали навик. Такава нравствена връзка и такива обществени навици действително съществуват между хората дори на най-ниското стъпало на тяхното развитие. Намираме ги и у първите първобитни диваци.

Но в сегашното обществено неравенство в благосъстоянието, неравенството на съсловията, поробването и потискането на човек от човека, представляващи самата същност на живота на цивилизованите народи, са скъсали оная нравствена връзка, която е крепяла обществата на диваците. Нравствените понятия, присъщи на първобитните народи, не могат да се запазят в условията на съвременната промишленост, чийто основен закон е поробването на селяните и работниците, хищничеството и борбата за лесна печалба; те са несъвместими с търговията, основана на измама или на използването на чуждата неопитност, а и с политическите институции, чиято цел е да затвърдят властта на група хора над всички останали. Нравствеността, породена от *съзнанието за единство* между всички хора от едно племе и необходимостта от *взаимна поддръжка*, не може да се запази в тези условия. И наистина, каква взаимна поддръжка, какво взаимно поръчителство да търсим между господаря и неговия

работник, между помешчика и селяните, между военначалника и войниците, които той праща на смърт, между управляващите съсловия и техните подчинени? Такова нещо няма и не може да има.

Затова първобитната нравственост, основана на *отъждествяването на всеки човек с всички хора от неговото племе* е изчезнала. Вместо нея се появява фарисейската нравственост на религиите, които в по-голямата си част се стремят с помощта на лъжливи разсъждения (софизми) да оправдаят съществуващото поробване на човек от човека и се задоволяват само с порицаването на най-грубите прояви на насилие. Те отнемат на човека задълженията му към всички хора и му налагат други само към едно висше същество, т. е. към една невидима абстракция, чийто гняв може да се укроти чрез послушание или щедра лепта за ония, които се представят за нейни служители.

Но развитието на все по-тесни връзки между отделните хора, страни, общества, народи и отдалечени континенти, започват да налагат на човечеството нови нравствени задължения. Възниква необходимостта да се признаят човешките права на всички без изключение и на всеки човек, без значение народ и племе, трябва да виждаме своя брат; неговите страдания, без значение от кого са причинени, се отразяват върху всички хора без изключение. Религиите разделяха хората; тесните взаимоотношения неизбежно ги обединяват в едно цяло – човешкия род. С изчезването на религиозните вярвания човек вижда, че за да бъде щастлив, трябва да изпълнява задължения не към неизвестно висше същество, а *към всички хора*, които среща в живота си.

Човек започва да разбира, че щастието е невъзможно, когато е сам, че личното щастие трябва да се търси в щастието *на всички*, в щастието на цялото човечество. Вместо отрицателните заповеди на християнската нравственост: “не убивай, не кради” и т. н., се появяват положителните изисквания на общочовешката нравственост, които са много по-

широки и непрекъснато се разширяват. Вместо Божиите заповеди, които религията винаги е позволявала да бъдат нарушавани, стига само след това грехът да се изкупи чрез покаяние, се появява просто, но несравнимо по-животворно чувство на единство, общуване, солидарност с всички и всеки. И това чувство подсказвана човека: "ако искаш да бъдеш щастлив, постъпвай с всеки така, както искаш да постъпват с теб. И ако чувствуваш в себе си излишък от сили, любов, разум и енергия, раздавай ги навсякъде, без да съжالياваш, за щастието на другите – в това ще намериш висше лично щастие". И тези прости думи – плод на научното разбиране на човешкия живот, нямащи нищо общо с религиозните заповеди – веднага откриват най-широко поле за усъвършенствуване и развитие на човечеството.

И ето, че необходимостта от преустройство на човешките отношения, в съответствие с тези прости и велики принципи, се чувствува все по-осезателно и по-осезателно. Но преустройството не може да се извърши и няма да се извърши, докато в основата на нашето общество лежи поробването на човек от човека и господството на едно над други.

Ето до какво се свеждат политическите права.

Свободата на печата и на събранията, святостта на домашното огнище и т. н. съществуват само при условие, *че народът не ги използва срещу привилегированите съсловия*. В деня, когато народът започне да ги използва, за да подкопава привилегиите на управляващите класи, всички тези така наречени права се изхвърлят зад борда като ненужен баласт.

Иначе не може и да бъде. Правата на човека съществуват само дотолкова, доколкото той е готов да ги защитава с оръжие в ръка.

Изборната система, която не е нищо друго, освен компромис със стария ред, запазва всички пълномощия на неограничена власт на правителството, подчинява го някакси на хипотетичния в известна степен, но със сигурност непостоянен контрол на народа – тази система е изживяла времето си. Сега тя вече е пречка за прогреса. Недостатъците ѝ не зависят от личностите, които са на власт; те са свързани със самата система и корените им са толкова дълбоко, че никакви промени в нея не могат да я направят политически строй, който да съответствува на изискванията на времето.

...Правителството на изборната система – дали ще се нарича Парламент, Конвент, Съвет на комуната или по друг начин, дали ще бъде назначавано от префектите на някой си Бонапарт или ще бъде напълно свободно избрано от въстаналия народ – *винаги ще се старае да разшири законодателните си права*. Като се стреми постоянно да укрепи властта си, то ще се меси във всичко, ще унищожава смелите начинания на личности и групи и ще замени творческото начало с тромав закон.

Единственият му неизбежен стремеж е да сграбчи личността от ранно детство, да я води от един закон към друг, от заплаха към наказание – от люлката до гроба – без да изпуска тази плячка от височайшата си опека. Имало ли е случай, когато някое избрано събрание да се е обявило за некомпетентно по някакъв въпрос, за неспособно да го реши? Колкото е по-революционно, толкова е с по-голямо желание да се захваща за всичко, за което изобщо не е компетентно. Самата същност на държавата и правителството е да затрупва със закони всички прояви на човешката дейност, за да се намесва във всички дребни неща в живота на “поданиците си”.

Създаването на правителство – конституционно или неконституционно – означава създаването на такава сила,

която неизбежно ще се старая да завладее всичко, да подчинява на законите си целия обществен живот, без да признава някакво друго ограничение, освен онова, което от време на време можем да му наложим чрез агитация или въстание. Парламентарното правителство – то вече е доказало това – не прави изключение от общото правило.

Възможни са два варианта: или сред народа, в града да се установи икономическо равенство и свободните, равните граждани вече няма да се отказват от правата си в полза на едно малцинство, а ще се стараят да намерят нов начин на организация, който ще им даде възможност сами да се управляват, или ще продължава да съществува малцинство, икономически поробващо масите – някакво четвърто съсловие, съставено от привилегироваи буржоа и работници, минали на тяхна страна – и тогава горко на масите. Правителството, избрано от това малцинство, ще действа по подобаващ начин: ще пише закони за запазване на привилегиите си, а срещу непокорните ще употребява сила и масово ще ги избива.

Изборната система имаше за цел да попречи на едноличното управление, тя трябваше да предаде властта в ръцете не на един човек, а на цяла класа. Но на практика тя винаги е водела към възстановяване на едноличното управление, винаги се е стремяла да се подчини на един човек.

Причината за това странно положение е много проста.

Когато в ръцете на правителството бяха дадени всички онези хиляди пълномощия, които има сега, когато му беше възложено да ръководи всички дела, които засягат страната, и му беше даден бюджет от няколко милиарда, можеше ли всички тези безброй дела да бъдат поверени на една парламентарна тълпа? Трябваше да се назначи изпълнителна власт – правителството, която щеше да бъде осигурена за тая цел с почти монархически пълномощия.

...Всяко правителство се стреми да стане еднолично; такъв е първоначалния му произход, такава е неговата същност.

Дали ще се избира парламентът с ограничения в ценза или чрез всеобщо гласуване, дали ще се избират депутатите изключително от работници или от средата на работниците, парламентът винаги ще търси човека, на когото да прехвърли грижата за управлението и на когото да се подчини. И винаги докато поверяваме на една малка група хора ръководството на всички дейности – икономически, политически, военни, финансови, промишлени и т. н. – тази малка група *ще се стреми неминуемо, като отряд в поход, да се подчини на един водач.*

Ако искаме по време на една бъдеща революция да отворим докрай вратите за реакцията и дори може би за монархията, трябва само да поверим делата си на някое изборно правителство или някое министерство, което да има такива пълномощия, каквито има и сега. Появата на реакционна диктатура, отначало леко боядисана с червен цвят, след това бавно посиняваща, в зависимост от стабилността на положението си, няма да закъснее. На нейно разположение ще бъдат всички средства на властта; тя ще ги завари напълно готови.

Но може би изборната система, източник на всякакви злини, съдействува в смисъл, че дава възможност за мирно прогресивно развитие на обществото. Може би тя също така е спомогнала за децентрализацията на властта, която сега представлява насъщна потребност? Може би изборното управление е имало възможност да попречи на войните? Може би то има възможност да се приспособи към изискванията на времето и навреме да закрие, за да избегне гражданската война, една или друга институция, изживяла времето си? И

накрая, то може би в известна степен подсигурява прогреса, възможността за по-нататъшни подобрения?

С каква горчива ирония звучат тези въпроси! Цялата горчива история на нашия век дава отрицателен отговор на тези въпроси.

Верни на монархическата традиция и нейната съвременна форма – якобианството, парламентите съсредоточиха цялата власт в ръцете на правителството. Раздуването на чиновническия апарат става отличителна черта на изборното управление. От самото начало на XIX в. всички в политиката говорят за децентрализация и автономия; а в същото време централизират властта все повече и повече, а от автономията изчезват и последните остатъци. Дори Швейцария е под влиянието на тази тенденция, Англия също ѝ се подчинява. И ако не беше съпротивата на индустриалците и търговците, нямаше да бъде далеч времето, когато щяхме да искаме разрешение от Париж, за да заколим един бик някъде из глухата провинция. Всичко постепенно попада под властта на правителството. Не му стига само да ръководи цялата промишленост и търговия; че и социалдемократите, заслепени от предразсъдъците на силната власт, вече мечтаят за оня ден, когато ще могат да управляват от берлинския парламент цялата дейност на фабриките и потреблението по цялата Германска империя!

Запази ли ни от войните тази уж миролюбива изборна система? Не, никога хората не са се избивали така, както по времето на тази система!

Струва ли си да описваме тук известната на всички отвратителна картина на изборите? Навсякъде – в буржоазна Англия и в демократична Швейцария, във Франция и в Съединените Щати, в Германия и в Аржентинската република – се разиграва една и съща печална комедия.

Струва ли си да разкриваме как застъпниците и разните

комитети “подготвят”, “организируют” и “осигуряват” изборите (за тази цел и те като крадците си имат свой език!); как раздават обещания наляво и надясно – политически на събранията и лични в частни разговори, как се намърдват в семействата, ласкаят майката и детето, милват, ако трябва, страдащото от астма куче или коте на “избирателя”? Как ходят по разните кафенета и кръчми, уговарят избирателите, а по-мълчаливите от тях хващат в мрежите си като започват уж да спорят помежду си – сякаш са нечестни играчи на карти, които искат да ви подмамят да играете, за да ви излъжат. Как след дълго очакване кандидатът се появява най-накрая сред “скъпите си избиратели” с благосклонна усмивка, със срамежлив поглед и с мазен глас на стара лондонска вещица, стопанка на мебелирани стаи, която иска да подмами наемателя със сладка усмивка и ангелски поглед. Струва ли си да изброяваме демагогските програми, еднакво демагогски, били те опортюнистични или социалреволюционни, на които самият кандидат, ако е поне малко умен и познава камарата, вярва толкова, колкото и предсказателят на хороскопите си, но ги защитава толкова пламенно, с такъв гръмовен глас, толкова прочувствено като че ли е панаирджия, който хвали стоката си.

Струва ли си да изреждаме разходите по изборите? Всички вестници ни съобщават за тях. Струва ли си да изброяваме разходите на един застъпник, сред които фигурират такива като: “за овнешки бутове”, бархетни фланели, шишета с лекарства, изпратени от загрижения кандидат на “скъпите деца” на избирателите? Струва ли си, накрая, да припомним разходите за печени ябълки и развалени яйца, използвани за “внесяне на смут” в противниковата партия; за разходите, които толкова затрудняват бюджетите на кандидатите в Съединените щати, както у нас в Европа разходите за клеветнически възвания и за “маневри в последната минута” преди изборите.

А намесата на правителството в изборите? “Местата”,

раздавани от него на привържениците му, парченцата плат, които наричан ордени, разрешителните за търговия с цигари? Обещанията му да покровителствува рулетките и игралните домове, безсрамната му преса, шпионите му, съдиите му, агентите му...

Не, стига! Стига сме се ровили в тая мръсотия. Само ще попитаме: има ли поне една най-ниска, най-гнусна човешка страст, която да не се използва по време на избори? Измамата, клеветата, низостта, лицемерието, лъжата – всичко мръсно, което е дълбоко скрито у човека звяр – ето какво се развихря из цялата страна по време на избори.

Така е и така ще бъде дотогава, докато съществуват избори с цел да си избираме господари. Да речем, че сред вас са само работници, само хора, равни помежду си, и да речем, че в един прекрасен ден решат да изберат *управници* от своята среда – и ще стане същото! Подаръци може би няма да раздават, но ще засипят ласкателства и лъжи, и както преди пак ще използват гнилите ябълки. Че може ли да се очаква нещо по-добро, когато хората търгуват с най-свещените си права?

Какво искат от избирателите в действителност? Да посочат човек, който да получи право да прави закони, свързани с най-светите за тях неща: гражданските им права, децата им, труда им! И какво странно има в това, че тези царски права си оспорват две или три хиляди мошеници? Става дума затова, че трябва да се намери човек или няколко души, на които да се даде правото да вземат децата ни войници на двадесет и една или на деветнадесет години, ако господа депутатите сметнат за нужно; да ги затварят за три години – пък може и за десет – в казармата, която ги деморализира; да ги изпращат на сигурна смърт по време на война, която самите те ще започнат, но която след това по неволя ще води страната. След това избраните депутати

могат да затварят и отварят университети, могат да накарат родителите да пращат децата си на училище или пък точно обратното, да им забранят. Като самодържеца депутатите могат да съдействуват за развитието на някакъв промишлен отрасъл или пък да го унищожат; те могат да жертвуват северната част на страната за сметка на южната или да присъединят към страната нова област, или пък да отстъпят някоя провинция на друга държава. Те ще разполагат с около три милиарда годишно, откъснати от залька на трудещия се народ. Освен това, ще имат царското право да назначават изпълнителната власт, т. е. такава власт, която, когато няма противоречия с Камарата, е по-голям деспот и тиранин от спокойната кралска власт.

... Какво сега се иска от избирателите? Искане се десет или двадесет хиляди (а при гласуването по списъци и сто хиляди) души, които не се познават, никога не са се виждали, никога не са вършили заедно обща работа, да се споразумеят при избирането на един човек. При това избирането от тях ще получи много големи пълномощия – не за да поставя някакъв определен въпрос или да защитава едно или друго взето решение. Не! Той трябва да може да прави всичко, да се изказва по всякакви въпроси – търговски, агрономически, военни, финансови, медицински и т. н. – и решението му ще е закон. Първоначалният замисъл за избиране на депутати съвсем се изопачи; той стана нелепост.

Такова вездесъщо същество, каквото търсят сега, няма. Да вземем например един порядъчен човек, който отговаря на известни изисквания за честност и здрав разум, има някакво образование. И какво като ги има, мислите ли че ще го изберат? Разбира се, че не. Ще се намерят може би около двадесет или сто души, които да знаят достойнствата му. Той никога не си е правил реклама, за да си създава репутация, презира онези методи, които обикновено се прилагат за осигуряване на популярност, и ще получи не повече от 200 гласа. Няма дори да бъде включен в листата на кандидатите,

ще изберат някой адвокат или журналист, сладкодумец или драскач, който ще внесе в парламента адвокатски или вестникарски нрави и ще увеличи с гласа си стадото, което гласува – кой за правителството, кой за опозицията.

... Там, където царят уж “демократични” права, като в Съединените щати, където лесно се създават комитети в противовес на влиянието на богатството, там на всяка крачка избират най-лошия от всичките – професионалният политик, отворително същество, станало сега язва за тази велика държава, човек който е превърнал политиката в промишленост и пуска в ход всички похвати на едрособственическата промишленост: рекламата, гръмките статии, подкупите.

Променяйте изборителната система колкото си искате, сменяйте изборите по окръзи с избори по списъци, организирайте изборите в два тура, както в Швейцария (има предвид предварителните събрания), внесайте каквито си искате промени, подобрявайте системата на изборите с каквито си искате условия за равенство, кройте и прекроявайте изборителните комисии – вътрешните недостатъци на системата при всички случаи ще останат. Спечелилият повече от половината гласове винаги ще бъде (с много малка изключение на тези от преследваните партии) нищожество, човек без собствени убеждения, който ще успее да се хареса на всички.

Но щом самите избори вече страдат от конституционна неизлечима болест, какво може да се каже за изпълнението на задълженията от страна на избраното Събрание? Помислете си малко – и сами ще се убедите колко е неосъществима задачата, която поставяте пред него.

Вашият представител трябва да има определено мнение и да гласува по цял ред различни въпроси, които възникват в огромната държавна машина.

Всезнаещият и всемогъщият Протей, който постоянно приема всевъзможни образи – днес е военен, утре свинар,

след това banker, академик, каналджия, лекар, астроном, аптекар, кожар или търговец на галантерия в зависимост от въпросите, които следва да се обсъдят – ще решава без колебание всичко, което му каже лидерът на неговата партия. Свикнал като адвокат, като журналист или като оратор на публични събрания да говори за неща, които не знае, той и сега ще се обажда по всички тези въпроси, но за разлика от по-рано, когато статиите му във вестниците служеха за развлечение на грещия се край огъня портierer, когато адвокатските му речи само пречеха на съдиите и на съдебните заседатели да спят, в Камарата мнението му ще стане закон за стотици хиляди души.

А тъй като той няма физическа възможност да си състави мнение по безбройните въпроси, за които ще се гласува и следователно ще се приемат или провалят закони, то докато министърът чете доклад с безброй цифри, извадени от секретаря му специално за този случай, депутатът си клюкарства със съседа, прекарва времето си в бюфета или пише писмо на “скъпите си избиратели”, за да укрепи доверието към себе си. Когато дойде моментът за гласуване, той ще се изкаже за или против доклада в зависимост от това, какъв знак ще му направи лидерът на неговата партия.

Преброяването на гласовете отдавна е направено, още преди гласуването; подчинилите се на положителното решение отдавна са отбелязани и вече на много от тях са им благодарили; неподчинилите се са проучени и внимателно преброени. Речите се произнасят колкото за пред хората: слушат ги само в случай че имат художествени достойнства или могат да предизвикат скандал.

Печелиш гласуването, но кой организира тези победи? Кой в Камарата дава превес на гласовете от тая или оная партия? Кой сваля или предлага правителството? Кой настрапва на страната реакционна политика и рисковани външни инициативи? Кой решава спора между правителство и

опозиция? Онези, на които през 1793 г. са им дали сполучливия прякор “блатни жаби”⁷¹ – хората без никакви убеждения, които винаги седят между два стола, винаги се колебаят между двете главни партии в Парламента.

Именно тази група – около петдесет човека, без каквито и да е било убеждения, които се обръщат като ветропоказател от либералите към консерваторите и обратно, хора, лесно поддаващи се на всякакви обещания, на перспективи за кресло, на ласкателства, на паника – именно тази група нищожества решава всичко като гласува “за” или “против”. Те прокарват законите или ги забавят. Те подкрепят или свалят правителства и сменят политиката. Петдесет индиферентни човека, които управляват страната – ето до какво се свежда парламентарната система.

Всички ние до такава степен сме похабени от възпитанието, което от ранно детство убива у нас бунтарския дух и развива подчинението на властите; всички ние до такава степен сме развратени от живота с надвисналата над главите ни палка на закона, който всичко предвижда и всичко узаконява: нашето раждане, нашето образование, нашето развитие, нашата любов, дружба и т. н. – че ако така продължава, човек може скоро да загуби всякаква способност да разсъждава, може да загуби всякаква предприемчивост. Нашите общества като че ли са изгубили всякаква вяра, че може да се живее по друг начин, а не под ръководството на закони, измислени от Камарата или Думата* и прилагани от стотици хиляди чиновници. Дори тогава, когато хората се освобождават от този ярем, те пак бързат да си го сложат. “Първата година на Свободата”, провъзгласена от Великата френска революция, не продължи повече от един ден. Още на другия ден вече обществото отиваше само под ярема на новия закон и властта.

* Дума – парламент в царска Русия – Бел. прев.

Що се отнася до нас, анархистите, мнението ни за диктатурата на отделната личност или на една цяла партия – всъщност между тях няма никаква разлика – е съвсем определено. Знаем, че социалната революция не може да се ръководи от едно лице или съвкупност от лица. Знаем, че революция и правителство са несъвместими. Правителството, без значение как се нарича: диктатура, монархия, парламент – непременно убива революцията. Знаем, че цялата сила на партията ни е в основната ѝ формула: “Само свободното начинание, инициативата на народа, може да създаде нещо добро и трайно; а пък всяка власт фатално се стреми към унищожаване на това свободно начинание”. Ето защо ако най-добрите от нас, които един ден престанат да осъществяват идеите си чрез народа, а тъкмо обратното, вземат в свои ръце онова могъщо оръдие, което се нарича правителство и което ще им позволи да действуват според тяхната фантазия, само след седмица ще се превърнат във велико зло. Знаем, докъде води всяка диктатура дори на хора с прекрасни намерения; тя влече след себе си гибелта на революцията. Знаем, с една дума, че идеята за диктатурата не е нищо друго, освен болезнен плод на онова обоготворение на класата, което също като религиозното поклонение, е било винаги опора на робството.

Ако едно правителство, дори да е идеално революционно правителство, не може да създаде нова сила и да е фактор за разрушаване на всичко онова, което трябва да бъде пометено, за делото на преустройството и за създаването на новото, което трябва да последва след рушенето – то не става. Икономическите промени, които трябва да са резултат от Социалната Революция, ще са толкова обширни и дълбоки, отношенията между хората, които дотогава са се основавали върху правото за собственост и теорията за размяна, а сега

трябва да се основават върху съвсем други начала, до такава степен ще се различават от предишните, че нито един могъщ ум, нито една група големи мислители няма да може да изработи обществени форми, по които трябва да се създаде едно бъдещо общество. Това изработване на обществени форми може да е дело само на съвместния труд на народните маси. За удовлетворяване на безкрайното разнообразие от условия и потребности, които ще възникнат в деня, когато бъде унищожена частната собственост, е необходима гъвкавост в колективното дело и познаване на цялата страна. Всякаква външна власт ще бъде само пречка, спънка в същинската работа, която трябва да се извърши, и следователно ще стане източник на раздори и взаимна ненавист.

Време е, отдавна е време, да се простим с илюзията за **революционно** правителство, за която трябваше толкова пъти и всеки път толкова скъпо да плащаме! Време е да си кажем веднъж завинаги и да признаем за безусловно точно правило, аксиома, че **никакво правителство не може да бъде революционно.**

Намериха се, за съжаление, не малко социалисти, убедени социалисти от старата школа, на които им се стори, че трябва да съберат около себе си колкото се може повече хора, стига само новодошлите да се наричат социалисти; тези убедени социалисти отвориха широко вратите за всички така наречени новопокръстени и в резултат самите те постепенно се отказваха от основната идея на социализма и под тяхна закрила се появи сега разновидност на “така наречените социалисти”, запазила от предишната партия само името.

Сега неволно си спомням един жандармерийски полковник, който казваше на наш другар, че и той намира комунистическия идеал за превъзходен, но че този идеал може да се приложи в живота най-рано след 200 или 500 години, и че затова другарят ни трябва още да си полежи в

затвора за наказание, че е проповядвал комунизма. Също като този жандармерийски полковник, новите социалисти заявяват, че унищожаването на частната собственост и експроприацията трябва да се отложат за в бъдеще, за по-далечни времена, че всичко това е от областта на фантазиите и утопиите, че сега трябва да се правят такива реформи, които могат да навлязат веднага в живота и че онези, на които е скъпа мисълта за експроприация, са най-злите врагове на тези полезни реформи. "Ще подготвим – казват те – почвата не за завземане на земята, а за завземане на властта. Като дойдем на власт, постепенно ще подобрим положението на работниците. Ще подготвим, като имаме предвид настъпващата революция, не завземането на фабриките, а на муниципалитетите"*.

Като че ли буржоазията, оставайки господарка на капиталите, щеше някога да се съгласи да им даде възможност да експериментират социалистическия режим, дори ако тези хора успееш да вземат властта! Като че ли завладяването на муниципалитетите беше възможно без завладяването на фабриките и заводите!

Последиците от една такава промяна не закъсняват да се проявяват по най-осезателен начин.

Сега, когато ви се налага да си имате работа с един от новите социалисти, изобщо не знаете с кого говорите: с господина, който прилича на оня жандармерийски полковник, за когото стана дума по-горе, или с истински убедения социалист. Тъй като сега, за да имаш право да се наричаш социалист, е достатъчно да допуснеш, че някога, може би след хиляда години, собствеността ще стане колективна.

* Така разсъждаваха във Франция в началото на 80-те години не само социалистите "възможници" (посибилистите), но и правоверните социалдемократи с истински марксистки възгледи.

Разликата между нашия жандармерийски полковник и “неосоциалиста” не се вижда с просто око. Сега всички са социалисти! Всички вярват в социализацията на собствеността в бъдеще, а засега си пускат гласа за тоя или она кандидат, който обещава да иска в парламента намаляване на работния ден. Работниците, които нямат възможност да четат няколко десетки различни вестници и не са в състояние да се ориентират кои са им съюзници и кои врагове, няма да знаят къде са истинските социалисти и къде са хитреците, които използват идеите на социализма за собствена изгода. И когато настъпи денят на Революцията, много кръв ще се пролее, докато работниците различат приятелите си от враговете.

В живота на обществото настъпват периоди, когато революцията става необходимост. Навсякъде се раждат нови идеи; те се стремят да си пробият път, да се осъществят на практика, но постоянно се сблъскват със съпротивата на ония, които имат полза да се запази редът; не им позволяват да се развият в задушната среда на старите предразсъдъци предания. В такива времена общоприетите понятия за държавен строй, за закони на общественото равновесие, за политически и икономически отношения на гражданите се отхвърлят; суровата критика ги подкопава ежедневно, по всеки повод, навсякъде – в гостната и в кръчмата, във философското съчинение и в приятелската беседа. Съществуващите политически, икономически и обществени институции се рушат; става невъзможно да се живее под техния гнет, защото само пречат на развитието на младите филизи, които избухват отвсякъде.

Чувствува се нуждата от нов живот. Общоприетата нравственост, от която се ръководят в ежедневието си по-голямата част от хората, вече не ги удовлетворява. Хората започват да забелязват, че онова, което по-рано им се струвало справедливо, в действителност е една крещяща несправе-

дливост; онова, което вчера се признаваше за нравствено, днес се оказва възмутителна безнравственост. Сблъсъкът между новия полъх и старите предания се наблюдава във всички класи на обществото, във всеки слой, дори в семейния кръг. Синът започва борба срещу бащата; възмуцава се от онова, което бащата цял живот е смята за естествено; дъщерята се опълчва срещу нормите, които майката ѝ втълпява като плод от дългогодишен опит. Случва се народната съвест всеки ден да се възмуцава – ту от скандали в живота на богатите и паразитни класи, ту от престъпленията, извършени в името на правата на силния или заради поддържане на съществуващата несправедливост. Онези, които се стремят да възтържествува справедливостта, които искат да прокарат в живота нови идеи, скоро получават възможност да се убедят, че осъществяването на благородните, човечни, обновяващи идеи, е невъзможно в обществото, в което живеят. Те се убеждават, че е необходима революционна буря, която да помете цялата тази плесен, която да съживи с полъха си изстиналите сърца и да всели в човечеството дух на саможертва и героизъм, без който всяко общество се опошлява, пропада и се разлага.

В епохите на безумен стремеж към забогатяване, трескави спекулации, кризи и внезапни борсови крахове, в епохите, когато за няколко години се натрупват огромни състояния и със същата скорост се пропиляват – в такива епохи хората започват да забелязват, че икономическите институции, от които зависи производството и размяната, не съответстват на своето предназначение. Те не само че не осигуряват на обществото онова благосъстояние, което трябва да му осигурят, но и постигат съвсем противоположни резултати. Вместо ред, те създават хаос; вместо благосъстояние – бедност и несигурност в утрешния ден; вместо съгласие – постоянна борба между експлоататора и производителя, между самите експлоататори и между самите производители. Обществото все по-рязко се дели на два враждебни лагера, разделяйки се

заедно на още хиляди малки групи, които ожесточено се борят помежду си. Тогава, уморено от тази борба и произтичащите от нея беди, обществото започва да търси нови форми на организация и настоятелно иска пълно изменение на формите на собственост, производство, размяна и всички произтичащи оттук стопански отношения.

Правителственият механизъм, който има за задача да поддържа съществуващия ред, още действа и изхабените му колела току се скачват и спират. Въздействието му върху обществото става все по-трудно, а недоволството, предизвикано от недостатъците му, расте все повече. Всеки ден носи със себе си нови изисквания. “Тук трябва реформи! Там трябва пълно преустройство!” – викат от всички страни. “Военното дело, финансите, данъците, съдилищата, полицията – всичко това трябва да се промени, да се организира по нов начин” – казват от всички страни. А между другото всички разбират, че на малки порции нито може да се променя нещо, нито да се преобразува, защото всичко е свързано, и че трябва да се преустройва всичко наведнъж. Но как да се направи това, когато обществото е разделено на два открито враждебни лагера? Да се удовлетвори едните означава да се предизвика недоволството у другите.

Неспособно да проведе реформите, защото това би означавало да стъпи на пътя на революцията, и заедно с това много слабо, за да хвърли открито срещу реакцията, правителството прибегва към половинчати мерки, които не удовлетворяват никого, а само предизвикват ново недоволство. Впрочем посредствените, които в такива епохи обикновено стоят начело на управлението, мислят в тоя момент само за едно: как те самите да забогатееят, преди да е настъпил хаосът. Нападат ги от всички страни, те неумело се защитават, хитруват, вършат глупост след глупост и в края на краищата сами си отрязват пътя към спасението: унищожават вярата в правителството и предизвикват насмешки със своята некадърност.

В такива епохи революцията е неизбежна; тя става обществена необходимост; създава се революционна ситуация.

... Историята на нашето време не доказва ли, че духът на федеративните съюзи е вече отличителна черта на съвременността? Ако някъде държавата се дезорганизира по някаква причина, ако нейният гнет някъде отслабва, веднага се появяват свободни обединения. Да си спомним за обединенията на градската буржоазия по време на Великата френска революция; да си спомним за федерациите, възникнали в Испания по време на нахлуването на наполеоновите армии, и за това, как те са отстоявали независимостта на испанския народ в такъв момент, когато държавната власт била окончателно разклатена.

Щом като Държавата се оказва неспособна да запази със сила националното единство, веднага започват да се образуват съюзи, резултат от естествените потребности на отделните области. Премахнете игото на Държавата и федерацията ще се появи върху развалините ѝ и малко по малко ще се създаде съюз, здрав и заедно с това свободен и спояван все повече от самата свобода.

Но има още нещо, което не бива да се забравя. За градския жител от средните векове Комуната е била държава, отделена от другите със свои строго определени граници. За нас Комуната вече е не само териториална единица. Това по-скоро е общо понятие за някакъв съюз между равни, който не признава нито градски стени, нито граници. Социалистическата Комуна скоро ще престане да бъде нещо с определени граници, нещо, затворено в себе си. Всяко обединение вътре в Комуната неизбежно ще търси сближение с други такива групи в други Комуни; то ще установи с тях такива връзки,

каквито има със своите съграждани, и по такъв начин ще се създаде Комуна на общи интереси, членовете на която ще бъдат разпръснати в хиляда села и градове. Ще има хора, които ще намерят удовлетворение на своите потребности само тогава, когато се обединят с хора със същите потребности в стотици други Комуни.

И сега вече започват да се развиват всевъзможни обединения във всички отрасли на човешката дейност. Хората в свободното си време се срещат вече не само за да общуват на научни, литературни и художествени теми. Съюзите се формират и не само заради класовата борба. Едва ли ще се намери някоя от безбройните прояви на човешката дейност, където още да няма съюзи; и броят на такива обединения расте с всеки ден. Всеки ден такива съюзи обхващат все нови и нови сфери, дори онези, които по-рано се смятаха за светая светих на Държавата.

В литературата, изкуството, науката, училището, търговията, промишлеността, пътешествията, игрите, медицината, музеите, в бъдещите начинания, дори в полярните експедиции, военната защита – помощ на ранените, защитата от разбойническо нападение и грабеж, дори от съдебно преследване... – навсякъде се промъква частната инициатива под формата на свободни обединения. Свободният съюз – това е отличителната черта на втората половина на XIX век, това е характеризиращата я тенденция.

Тази тенденция, за която се откриват широки простори за изява, създава бъдещото общество. От свободните обединения се създава социалистическата Комуна и тези обединения ще разрушат стени, ще съборят крайгранични стълбове. Ще възникнат милиони Комуни, без граници, но със стремеж да си протегнат ръце през разделящите ги реки, планински вериги, морета и океани и да свържат хората и народите на цялото земно кълбо в едно семейство на *равните и свободните*.